

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ І НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНІ (1917 – 1920 рр.)

Займаючись проблемою національно-культурного будівництва в роки визвольної боротьби, уряди України, спільно з різними культурними і громадськими організаціями, велику увагу у цьому процесі відводили формуванню системи української вищої освіти та науково-дослідної роботи. Основу організаційної і практичної роботи в цьому напрямку заклала Центральна Рада та Генеральний Секретаріат освіти.

Навесні 1917 р., коли Тимчасовий уряд усунув обмеження на вивчення української мови у системі вищої освіти, Центральна Рада виділила з Національного фонду асигнування на вищу освіту і за власний рахунок розпочала створювати прообраз першого національного вищого навчального закладу – народного університету. Спочатку названий вуз сформувався як громадський загальноосвітній навчальний заклад. Лекції в ньому читали М.Грунський, А.Лобода, І.Огієнко, М.Кравчук, Ю.Гаєвський, О.Сушицький, О.Грушевський, Д.Граве, А.Корчак-Чепурківський, В.Лучицький, А.Лук'яненко та інші викладачі університету Святого Володимира. Студентський склад вузу становив 500 чол. Заняття проводилися в приміщенні університету Святого Володимира¹.

Але згодом на засіданні Малої Ради І.Стешенко, С.Петлюра, М.Ковалевський запропонували перетворити народний університет у професійний вуз, а уряд на його реформування виділив 25 тис. крб.

Влітку 1917 р. проходило організаційне становлення університету. Його ректором було назначено І.Ганницького, деканом історико-філологічного факультету Г.Павлуцького, природознавчо-математичного О.Швеця, юридичного – І.Туган-Барановського. У вузі утворилися підготовчі курси, які допомагали готуватися абітурієнтам до вступу в університет, а також медичний факультет. Заняття у новоствореному, тепер уже національному українському університеті, розпочалися у вересні 1917 р. На його факультети було зараховано 1400 студентів. Вони представляли практично всі регіони України у тому числі землі, що входили до складу Австро-Угорської імперії – Галичину, Буковину, Закарпаття².

Тут доречно зазначити, що необхідність утворення другого університету у м. Києві диктувалася тими обставинами, що університет Святого Володимира був на той час зрусифікований, керувався у своїй роботі постановами Тимчасового уряду, а частина його професорсько-викладацького складу не хотіла проводити українізацію вузу.

Наступним кроком Центральної Ради у розвитку української вищої освіти стало створення, на виконання постанови II Всеукраїнського з'їзду вчителів, науково-педагогічної Академії у м. Києві. У її обов'язки було покладено готувати викладацькі кадри і розвивати національну педагогічну науку³.

Парламент потурбувався про становлення вищої національної освіти у сфері мистецтва. За його рішенням уряд створив комісію по розробці проекту Академії Мистецтва. До її складу увійшли М.Бойчук, В.Кричевський, М.Жук, О.Мурашко, Г.Нарбут, П.Холодний, Г.Павлуцький та інші митці.

Комісія розробила структуру вузу і його статут. В останньому зазначалося, що головним кредом Академії є: всебічна допомога розвитку українського вжиткового й образотворчого мистецтва; допомога становленню молодих митців; невтручання у справи їх творчості та нав'язування чийсь волі художникам. Навчання у Академії визначалося в один рік у натуральному класі, а потім чотири роки у вищому – по історичному, релігійному, пейзажному, батальному, декоративному, графічному, скульптурному, гравюрному та інших жанрах.

У вересні 1917 р. на подані комісією документи, уряд прийняв закон про створення Академії Мистецтв, виділив на її заснування 68,5 тис. крб., призначив ректором Академії Г.Нарбута, професорами: М.Бойчука, М.Бурачека, М.Жука, В.Кричевського, Ф.Кричевського, О.Мурашка, А.Маневича. Офіційне відкриття Академії відбулося 11 листопада 1917 р. у Києві⁴.

З проголошенням III Універсалу Центральна Рада і Генеральний Секретаріат, офіційно перетворившись у вищі державні органи влади, значно розширили свою роботу по розвитку вищої освіти.

Керівництво УНР профінансувало відкриття географічного інституту в м. Києві, затвердило проект побудови українських університетів у Харкові, Сумах, Полтаві, Кам'янець-Подільську, Умані, Вінниці, Кременчузі, Чернігові, Катеринославі. Прийнято програму створення групи педагогічних інститутів в губернських центрах і великих містах республіки.

Поряд із заснуванням нових вищих гуманітарних навчальних закладів, Центральна Рада і уряд, при допомозі місцевих культурних, громадських організацій, розпочали проводити роботу по коренізації діючих університетів та інститутів шляхом відкриття у них українських кафедр, спеціалізації і факультетів.

Так, за клопотанням Генерального Секретаріату та попечителя Київського шкільного округу

М.Василенка влітку 1917 р. у Київському університеті Святого Володимира заснувалося чотири українські кафедри: мови, літератури, історії та західноруського права⁵.

З ініціативи групи викладачів, яку очолили М.Сумцов, С.Кульбабін, Д.Зеленін, восени 1917 р. відкрилися українознавчі кафедри у Харківському університеті, а навесні 1918 р. тут почався поступовий перехід на читання лекцій українською мовою на всіх факультетах⁶.

Кафедри або спеціалізації української мови, літератури, історії, культури, географії, етнографії українського народу створювалися в Одеському університеті, Ніжинському, Полтавському, Київському та інших педагогічних інститутах⁷.

Не залишилася поза увагою Центральної Ради і вища технічна освіта. На її підтримку уряд виділив досить великі фінансування, а також відкрив у м. Києві технічний (1300 студентів) та Миргородський художньо-промисловий інститути, створив Вищу Економічну Раду, яка допомагала готувати фахівців банківської справи, торгівлі, економістів⁸.

Помітну допомогу Центральній Раді і уряду по формуванню національної вищої освіти надавали місцеві органи влади, культурні і громадські організації.

Наприклад, отримавши повідомлення з Києва про наміри Центральної Ради відкрити у Кам'янець-Подільську університет, міська дума виділила під новий вуз приміщення, на закупку різного обладнання 1 млн.крб., а "Просвіта" зі спілкою учителів розпочала формувати викладацький колектив університету⁹.

Підготовчі роботи по заснуванню університетів розпочалися в Умані, Сумах, Чернігові, Полтаві, Катеринославі.

Центральна Рада і уряд проводили роботу у напрямі становлення української науково-дослідної роботи. За їх розпорядженням до цього процесу приєдналися практично всі наукові товариства, група кафедр й викладацьких колективів вузів.

Навесні – влітку 1917 р. наукові сили розгорнули роботу по поглибленому дослідженню української літератури, історії, культури, етнографії, економіки, географії, біології та інших наукових галузей.

Влітку 1918 р. Рада Міністрів гетьманату, розглянувши матеріальний стан вищої освіти, виділила допомогу на поточні потреби восьми найбільшим вузам в сумі 6,28 млн. крб., а також створила комісію на чолі з В.Вернадським й доручила їй розробити програму відкриття нових вузів в Україні та поліпшення роботи діючих вищих навчальних закладів.

На реалізацію названої програми в університетах та інститутах продовжувалася робота з заснування українських кафедр, спеціалізацій, факультетів, проводилася українізація навчального процесу, розширилося друкування україномовної гуманітарної і технічної літератури для вузів.

Стосовно відкриття нових вузів, то в серпні 1918 р. уряд своїм наказом реформував Київський народний університет у Київський державний український університет, зміцнив його матеріально-технічну базу, збільшив кількість кафедр, спеціалізацій та розширив склад студентів з 1,4 тис. чол. до 2 тис. чол.¹⁰.

Рада Міністрів відкрила на правах університету в м. Полтаві юридичний та історико-філологічний факультети, на основі вищих педагогічних жіночих курсів заснувала університет у м. Катеринославі¹¹. Одержавила і проголосила українськими в минулому російські університети у Києві, Харкові, Одесі, а також Катеринославський гірничий, Харківський технологічний і ветеринарний та Київський політехнічний інститути.

Розглядаючи турботу гетьманату по розбудові університетської освіти, слід зазначити, що підтримуючи ініціативу викладачів університету Святого Володимира Д.Граве, М.Крилова, М.Тихомандрецького про створення філіалу цього вузу в м. Ялта, який отримав назву Таврійський, уряд на його відкриття виділив 100 тис. крб.

Українські власті, вчені та педагоги надали науково-методичну й фінансову допомогу білоруському народові по заснуванню у м. Мінську Білоруського національного університету і насамперед історико-філологічного факультету. Цей вуз вніс великий вклад у розвиток освіти і культури білоруського народу¹².

Восени 1918 р. уряд перевів Полтавський, Київський, Харківський, Ніжинський та ряд інших інститутів на статус вищих навчальних закладів. Профінансував відкриття педінституту в Сумах та у деяких повітових центрах¹³.

Під державну опіку керівництво гетьманату прийняло технічну освіту.

Рада Міністрів виділила кошти на створення електротехнічного факультету у Київському політехнічному інституті, Миколаївського і Херсонського політехнічного, Одеського геофізичного та ряду інших інститутів технічного профілю.

Уряд профінансував заснування сільськогосподарського інституту для степової зони України у м.Херсоні, у Харкові – ветеринарного інституту, агрономічного відділу на механіко-математичному факультеті університету Святого Володимира, поліпшив діяльність цілої групи науково-дослідних станцій та лабораторій, розробив проект відкриття у столиці сільськогосподарської академії¹⁴.

Для підготовки фахівців з мистецтвознавства Міністерство народної освіти та мистецтва відкрило інститут історії мистецтва з дворічним терміном навчання. Професорами цього вузу стали Г.Павлуцький, Д.Айналов, М.Біляшівський, Д.Чикаленко та ряд інших відомих діячів культури¹⁵.

Влітку 1918 р. в м. Києві відкрився інститут археології. Керівництво міста виділило під вуз приміщення, а уряд на його організацію 42 тис. крб. В інституті діяло три відділи: археологічний, археографічний та

історії мистецтва. Перший набір його студентів становив 60 осіб. Для роботи в інститут були запрошені М.Пальмов, В.Іконніков, Л.Добровольський, Г.Павлуцький, О.Колодій, В.Корбут, О.Левицький, П.Тутковський, В.Модзалевський, В.Данилевич, В.Клименко, Д.Щербаківський, Ф.Шмідт та інші відомі вчені¹⁶.

Рада Міністрів спільно з місцевими органами влади та культурними організаціями заснувала групу вузькопрофільних вузів, спеціалісти яких потрібні були для нормального функціонування різних сфер культурного, суспільного й економічного життя держави.

До таких вузів слід віднести Одеський інститут утилітарних (корисних) наук. У ньому розпочалася підготовка фахівців з мистецтва, акторів, музикантів, художників, журналістів. У 1919 р. радянське керівництво на частині матеріально-технічної бази цього вузу створило суспільно-гуманітарний інститут¹⁷.

Широкий вихід Української Держави на міжнародну арену і дипломатичне визнання її багатьма країнами світу поставило перед гетьманським керівництвом завдання підготувати своїх дипломатів, консулів, спеціалістів-міжнародників. З цією метою було засновано у столиці Консульський і Близькосхідний інститути, у яких планувалося готувати цих фахівців¹⁸.

Для поповнення армії власними кваліфікованими спеціалістами та створення національного українського офіцерського складу Рада Міністрів заснувала п'ять нових військових академій і виділила фінанси для їх роботи та комплектування викладацьких колективів¹⁹.

Відкрилися також вузи з підготовки економістів, працівників адміністративного й державного управління, інженерів водного та залізничного транспорту лікарів, будівельників геологів, архітекторів тощо.

Розвиваючи систему вищої освіти, уряд потурбувався про підготовку для них науковців. Рада Міністрів надала право всім університетам та дев'яти провідним різнопрофільним інститутам, таким як Київському політехнічному, комерційному, медичному, Харківському технологічному та ветеринарному і т.д., відкривати аспірантури й докторантури, ради по захисту дисертацій і надавати наукові ступені пошуковцям²⁰.

У період гетьманату помітно активізувалася робота різних наукових товариств і об'єднань та їх вклад у розвиток гуманітарних й природничих наук. На їх діяльність Рада Міністрів і місцеві культурні організації виділяли досить великі кошти, які становили сотні тисяч карбованців.

Наукові товариства продовжували розробляти багато нових проблем з історії, культури, економіки України і видавати за результатами своїх досліджень підручники в системі освіти й літературу для масового читача²¹.

Плідно у цей період продовжувала працювати термінологічна комісія. Її науковці впродовж 1918 р. створили основи української технології і природничої термінології. Підготували до друку словники з хімії, ботаніки, зоології та деяких інших наук, видали словник з фізики для системи освіти тиражем у 5 тис. примірників.

Топонімічна комісія, яку очолив Д.Яворницький, ґрунтовно попрацювала над адміністративними та географічними назвами України і повертала населеним пунктам, залізничним станціям, річкам, озерам тощо їх історичні назви²².

Вінцем діяльності П.Скоропадського, його уряду, групи громадських і культурних організацій, відомих політичних діячів України по дальшому становленню й розвитку вищої освіти та національної науки стало створення 14 листопада 1918 р. Української Академії Наук, яку очолив видатний учений В.Вернадський.

Проблема розвитку вищої освіти знаходилася в центрі уваги Директорії УНР. У січні 1919 р. за розпорядженням Міністерства народної освіти було створено "Комітет у справах вищих шкіл і наукових інституцій". До його складу увійшли В.Вернадський, Г.Павлуцький, Д.Антонович, Б.Кістяківський та інші науковці.

Виконуючи цю програму, Директорія, спільно з урядом й культурною комісією Трудового Конгресу, до приходу більшовиків у столицю, профінансувала підвищення зарплати викладачам вузів, виділила кошти на посилення матеріально-технічної бази практично усім вищим навчальним закладам УНР та продовжила роботу над їх українізацією і удосконаленню навчальних програм²³.

Проте, з відходом Директорії з Києва на Поділля, зв'язки Міністерства народної освіти УНР з вузами Східної і Наддніпрянської України припинилися, і вона центр своєї уваги перенесла на дальшу розбудову Кам'янець-Подільського університету.

Навесні 1919 р. керівництво УНР на його потреби виділило 3,6 млн. грн., а у другій половині 1919 і весною 1920 року ще 10 млн. грн. За цей період в університеті була створена велика бібліотека, типографія і в доповнення до історичного, філологічного, богословського відкрито агрономічний, правничий, політехнічний факультети. В університет на роботу були направлені кращі наукові сили республіки. Його ректором назначено відомого вченого І.Огієнка. Вуз отримав право надавати пошуковцям учені ступені магістрів та докторів наук. При університеті діяли також курси з перепідготовки учителів для роботи в українських школах і позашкільної роботи²⁴.

Торкаючись питання розвитку науково-дослідної роботи періоду Директорії, слід зазначити, що уряд на її підтримку виділяв досить значні кошти.

Зокрема, за його розпорядженням Академії Наук було передано приміщення піхотної школи, будинок і садибу пансіону Левашової, під наукові дослідження виділено 1,6 тис. десятин Голосіївського лісу,

150 десятин землі в районі Видубицького монастиря на створення Ботанічного саду і т.д. Група наукових товариств, такі як Українське наукове товариство у м. Києві, на свою діяльність отримало від уряду 459 тис.грн. допомоги, товариство економістів – 50 тис. грн., по декілька десятків тисяч гривень з державного бюджету було надано практично всім тридцяти великим науковим товариствам УНР²⁵.

Ці заходи сприяли дальшому розвитку науково-дослідницької роботи, центром якої стала Українська Академія Наук.

Наприклад, літературна комісія Академії, очолювана С.Єфремовим, впродовж 1919 – 1920 рр. підготували до видавництва літературну спадщину Т.Шевченка, І.Франка, В.Антоновича, М.Драгоманова, понад 40 томів (600 д.а.) творів О.Потебні. Археологічна комісія під керівництвом М.Біляшівського розробила програму розвитку археологічної науки в Україні і склала мапу археологічних пам'яток республіки. Комісія по вивченню природних ресурсів систематизувала дослідження з цієї проблеми і опублікувала рекомендації для їх ефективного використання і т. д.²⁶.

Над іншими науковими напрямками плідно працювали хімік Л.Писаржевський, ботанік О.Палладін, механік Є.Патон, терапевт М.Стражеско та ін. вчені.

Наукові проблеми продовжували розробляти і професорсько-викладацькі колективи вузу.

Ф.Сушицький видав працю “Західноруські літописи”, М.Драй-Хмара “Слов’янознавство” М.Петров “Стародавній Київ у історико-топографічному розвитку”, І.Огієнко “Українська культура”, “Історія української мови”, “Правила українського правопису”, Д.Багалій “Історія Слобідської України”, В.Біднов “Що читати з історії України”, М.Туган-Барановський “Про природні багатства України”, П.Клепатський “Український філософ Г.Сковорода” та інші²⁷.

Член історико-філологічного товариства Ніжинського пединституту С.Дем’янівський опублікував працю “Політична діяльність українського духовенства у другій половині XVII ст.”, В.Дубровський – ряд статей присвячених гетьману Д.Апостолу та історії козацтва і т.д.²⁸.

Підводячи загальний підсумок роботи по становленню української вищої освіти та науково-дослідної роботи у 1917 – 1920 рр., необхідно зазначити, що за ці роки створилася якісно нова національна система вузівської гуманітарної і технічної освіти. На 1920 р. на теренах республіки діяло 40 різнопрофільних вищих навчальних закладів, у яких навчалось 57 тис. студентів. Була заснована Українська Академія Наук з мережею дослідницьких підрозділів, у яких працювало 1200 науковців і спеціалістів. Збільшилася кількість наукових товариств, посилилася їх дослідна робота. До науково-пошукової діяльності залучилося багато викладачів вузів.

¹Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф.2581– Оп.1. – Спр.15. – Арк.15.

²ЦДАВОВУ. – Ф.2581. – Оп.2. – Спр.5 – Арк.10, 37; Нова Рада. – 1917. – 24 серпня; Університетські вісті. – 1917. – 5 жовтня.

³ЦДАВОВУ. – Ф.2581. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.37; Робітнича газета. – 1917. – 22 серпня.

⁴ЦДАВОВУ. – Ф.2581. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.52.; спр.64. – арк.150 – 151.; Вісник Генерального Секретаріату УНР. – 1917. – 21 грудня.

⁵Робітнича газета. – 1917. – 23 червня.

⁶Вісник товариства “Просвіта” – 1917. – 8 квітня; Нова Рада – 1918 – 27 квітня.

⁷ЦДАВОВУ. – Ф.2581. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.51.; ф.2201 – Оп.1. – Спр.651. – Арк.44; Рідний край. – 1918. – 15 січня.

⁸ЦДАВОВУ. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.187; Нова Рада. – 1918. – 2 квітня.

⁹Поділля. – 1918. – 3 березня.

¹⁰Нова Рада. – 1918. – 8 жовтня.

¹¹ЦДАВОВУ. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.329. – Арк.48; Відродження. – 1918. – 4 липня.

¹²Центральний державний історичний архів України. – Ф.708. – Оп.356. – Спр.112. – Арк.1,14,15.; Наше слово. – 1918 – 24 вересня.

¹³Державний Вісник. – 1918 – 19 листопада.

¹⁴Відродження. – 1918. – 11 вересня; Слово. – 1918. – 5 листопада.

¹⁵ЦДАВОВУ. – Ф.2457. – Оп.1. Спр.8. Арк.2.; ф.2201. – Оп.1. – Спр.1225. – Арк.1,9.

¹⁶ЦДАВОВУ. – Ф.2457. – Оп.1. – Спр.51. – Арк.1,5,14; Відродження. – 1918. – 6 травня.

¹⁷Відродження – 1918 – 7 вересня.

¹⁸Відродження 1918 – 4 липня.; Нова Рада – 1918 – 17 липня.

¹⁹Нова Рада – 1918 – 3 жовтня.

²⁰Державний Вісник – 1918 – 21 вересня, 2 листопада.

²¹ЦДАВОВУ. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.264. – Арк.1,5,7,63,74.

²²Там само. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.7. Наша справа. – 1918. – 24 вересня.

²³Там само. – Ф.2582. – Оп.1. – Спр.126. – Арк.10.; Життя Поділля. – 1919. – 18 лютого.

²⁴ЦДАВОВУ. – Ф.2582. – Оп.2. – Спр.21. – Арк.69; спр.93. – Арк.1,2.

²⁵Там само. – Ф.2582. – Оп.2. – Спр.12. – Арк.12.

²⁶Там само. – Ф.166. – Оп.1. – Спр.453. – Арк.23, 30; спр.451. – Арк.8,19.

²⁷Там само. – Ф.166. – Оп.1. – Спр.878. – Арк.8; Життя Поділля. – 1919. – 10 березня; Рада. – 1919. – 11 вересня.

²⁸ЦДАВОВУ. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.464. – Арк.8,9.